

SEXTIL PUȘCARIU ÎN ȘI DESPRE DIACRONIE

„Azi suntem conștienți că, de cele mai multe ori, explicațiile noastre nu pot fi decât provizorii și că vor trebui să fie înlocuite cu altele, cu fiecare pas pe care știința îl face înainte. De aceea, când totuși încercăm să dăm explicații, voim mai mult să arătăm posibilități de înțelegere, să deschidem discuții, decât să dăm soluțiuni, știind că ceea ce e menit să rămână din lucrările noastre nu sunt explicațiile de amănunt, ci perfecționarea metodelor de investigație și materialul strâns cu grijă și redat cu fidelitatea unei fotografii” (Pușcariu 1927–1928, p. 789).

1. Prolegomene

Extraordinara vitalitate a operei lui Sextil Pușcariu constă, printre altele, în caracterul ei mereu actual. Multe dintre ideile formulate de eminentul lingvist și om de cultură clujean au trecut proba timpului, oferindu-i o bază solidă cercetării curente. De altminteri, adevărata valoare a contribuției lui Pușcariu la dezvoltarea lingvisticii românești poate fi surprinsă nu atât în contemporaneitatea sa, cât prin prisma unei priviri retrospective, integrând atât etapele premergătoare, cât și pe cele ulterioare activității propriu-zise a lingvistului român, căci „după completarea parcursului sincron, cea care poate oferi cuprinderea și înțelegerea întregului care devine este calea metodei diacronice” (Gafton 2015, p. 1).

Considerăm că nu este cazul să insistăm aici asupra fiecărui domeniu de cercetare pe care l-a îmbrățișat marele savant de-a lungul carierei sale¹, cu atât mai mult cu cât activitatea acestuia este aproape unanim cunoscută, fiindu-i dedicată o bogată literatură de specialitate. Trebuie remarcat însă faptul că problema *diacroniei* reprezintă o preocupare fundamentală și constantă a lingvistului. În acest sens, elocventă este, de pildă, și intenția eruditului român transilvănean de a scrie un manual de „gramatică istorică” a limbii române. Acest rol l-ar fi îndeplinit lucrarea sa de căpătâi intitulată *Limba română*, inițial gândită în patru volume care, în opinia autorului, corespund celor „patru elemente esențiale, fără de care o limbă nu se poate realiza”, și anume: „elementul material, adică sunetul rostit, organizația, care face pe om stăpân pe limba sa, actul psihic al gândirii și simțirii, și actul social, al împărtășirii gândurilor” (Pușcariu 1940, p. 6–7). Treptat însă, orizonturile și cercetările lingvistice s-au lărgit, iar acest plan inițial a fost părăsit de autor, întrucât „pe măsură ce interesul pentru structura limbii creștea, istoria ei nu mai putea să formeze obiectul exclusiv al cărții mele” (*ibidem*, p. 6).

¹ Multitudinea preocupărilor sale cuprinde aproape toate ramurile lingvisticii (istoria limbii, dialectologie, romanistică, fonetică și fonologie, lexicologie și lexicografie), dar și istoria și critica literară.

De altminteri, întreaga activitate a lui Sextil Pușcariu stă sub semnul unei epoci de tranziție² de la vechile preocupări la „probleme nouă în cercetările lingvistice”, cu care savantul clujean era la curent. Astfel, de pildă, în domeniul fonologiei, se poate observa o trecere a lingvistului de la metoda preponderent diacronică la cea sincronică, după cum autorul însuși o mărturisește:

„Adevărat că preocupările mele în vremea aceea [primele studii în DR, I, II – nota n.] erau ațintite cu deosebire asupra evoluției rostirii, de aceea fonologia era pentru mine înainte de toate un capitol al gramaticii istorice, ca și morfologia istorică, adică studiul evoluției formelor de declinare și conjugare, sau sintaxa istorică [...]. Numai mai târziu [studii în DR, VI, VII – nota n., P.E.] am trecut de la ceea ce azi aş numi fonemică istorică la fonemică statică” (Pușcariu 1959, p. 275).

Odată cu această schimbare de paradigmă, lingvistul român nu părăsește însă cu totul preocuparea sa pentru diacronie. Fie că o găsim ca metodă de cercetare, fie că o întâlnim sub forma unui principiu de funcționare a limbii, ideea diacroniei străbate lucrările lui Pușcariu în fiecare etapă a activității sale.

Chiar dacă astăzi multe dintre tezele sale pot fi privite ca fiind consacrate, în epoca în care au fost formulate, ele au reprezentat oarecum o noutate. Astfel, regăsim în scrierile sale idei care premerg, de pildă, constituirea fonologiei (Pușcariu 1959, p. 274–275; cf. și Borcilă 1995, p. 41–43). În ansamblu însă, opera lui Sextil Pușcariu marchează o sincronizare cu gândirea lingvistică europeană.

2. Scurt istoric al conceptului ‘diacronie’

Fiecare epocă se constituie individuală și ca o răsturnare a ideilor anterioare. Însă, deși revoluționar, „progresul științific este profund conservativ” (Frâncu 1999, p. 145). Diferitele curente, școli, orientări, tendințe care abordează limba nu reprezintă o discontinuitate, ci, mai degrabă, se completează reciproc sau, în orice caz, se relaționează. Astfel, fără pretenția de a spune lucruri noi, ci numai cu dorința de a scoate în relief câteva momente caracteristice, propunem, în continuare, un scurt istoric al conceptului ‘diacronie’³.

Deși termenul *diacronie*, precum și formularea explicită a principiului diacronic îi aparțin lui Ferdinand de Saussure, ideea diacroniei nu ia ființă odată cu el. Încă de pe vremea când studiile asupra limbii urmăreau scopuri practice s-a observat faptul că limba este supusă unor transformări. Acestor observații nu li s-a dat însă atenția cuvenită și din ele nu s-au tras concluzii științifice. Apoi, o distincție între ceea ce azi numim *diacronie* și *sincronie* întâlnim, de pildă, la Fr. Thurot (1768–

² „Fiecare epocă are o predilecție deosebită pentru un anumit fel de studii, în oricare ramură a științei” (Pușcariu 1974b, p. 31), iar „timpul în care trăim însemnează, în cercetările lingvistice, o epocă de tranziție, din care mâne-poimâne se va cristaliza o direcție nouă” (Pușcariu 1974c, p. 44).

³ Dincolo de faptul că studiul oricărui fenomen fără a avea în vedere începuturile acestuia ar fi o greșeală atât din punct de vedere științific, cât și metodic, parcurgerea concepției asupra *diacroniei* care l-a precedat pe Pușcariu este necesară pentru înțelegerea viziunii pe care și-a format-o lingvistul clujean asupra acestei chestiuni.

1832) care diferențiază două feluri de lingvistică, pentru care el folosește termenii de *ordre systématique* și *etymologie* (cf. și Frâncu 1999, p. 20)⁴. Însă această distincție premergătoare dihotomiei saussuriene a fost ignorată de lingviștii din a doua jumătate a secolului al XIX-lea și de cei din secolul al XX-lea. O delimitare similară face și August Ferdinand Bemhardi (1769–1820) care a fost reluată și dezvoltată de Wilhelm von Humboldt, iar, prin acesta din urmă, de aproape toți marii lingviști din secolul al XIX-lea care i-au precedat pe neogramatici, precum H. Steinthal, A. Schleicher (*ibidem*, p. 20). Apoi, distincția se întâlnește, printre alții, la Baudouin de Courtenay și la G. von der Gabelentz (cf. și Munteanu 2005, p. 298–299).

Dar, spre deosebire de toți înaintașii lui, F. de Saussure transformă această distincție într-un principiu fundamental de separare a lingvisticii istorice de cea sincronă (descriptivă). Astfel, potrivit lingvistului genevez, adevărul sincron nu coincide cu cel diacronic, iar opoziția între lingvistica istorică și cea descriptivă e „absolută și nu suferă nici un compromis” (Saussure 1971, p. 119; trad. rom., p. 100)⁵. Dând prioritate lingvisticii sincronice, F. de Saussure rupe tradiția lingvisticii secolului al XIX-lea, care acorda atenție în mare parte sau exclusiv lingvisticii diacronice. În urma lui, mulți dintre continuatorii săi se retrag în sincronie, trecându-se peste faptul că starea limbii la un moment dat este o fază de evoluție, nu o fază statică, ci dinamică, că sistemul limbii este în permanentă schimbare (Frâncu 1999, p. 21).

O regândire și rafinare conceptuală a problematicii diacroniei găsim, apoi, la E. Coșeriu (1997). Potrivit acestuia,

„antinomia saussuriană se depășește, în acest fel, în sensul propriu al depășirii, adică «se înlătură» în calitate de contradicție, dar nu se anulează, ci se menține ca distincție. Nu numai ca distincție între două puncte de vedere (între descriere și istorie), ci și ca distincție reală: între *funcționarea* și «*facerea*» limbii [...], între *utilizarea* și *adoptarea* unui mod lingvistic. *Limba funcționează sincron și se constituie diacronic*” (Coșeriu 1997, p. 238).

Cu alte cuvinte, potrivit lui Coșeriu, limba e în orice moment și sincronă, și diacronică, căci fiecare etapă a limbii împletește elemente ale trecutului cu premise ale viitorului. De altminteri, distincția *sincronie–diacronie*, observă lingvistul român, nu se referă la planul obiectului (= limba), ci numai la planul investigației (= lin-

⁴ De altminteri, denumiri, precum: *static–dinamic*, *descriptiv–istoric* etc. coexistă și astăzi cu dihotomia numită de F. de Saussure *sincronie–diacronie*, cu privire la studiul limbii.

⁵ În mod firesc, acest principiu care opune sincronia diacroniei a fost criticată în repetate rânduri. Astfel, el a fost combătut mai întâi de Meillet (care arată că limba e întotdeauna în mișcare și că lingvistica statică nu există) și apoi de alți lingviști (vezi Frâncu 1999, p. 20). În fond, concepția saussuriană asupra dihotomiei *sincronie–diacronie* este explicabilă dacă avem în vedere faptul că Saussure (1971, p. 114–117, 127–129; trad. rom., p. 97–100, 105–106) a conceput această antinomie pornindu-se de la noțiunea de ‘valoare’, luată din economia politică. Astfel, el crede că toate științele care lucrează cu noțiunea ‘valoare’ trebuie să facă distincție între *static* și *evolutiv* (cf și Frâncu, p. 20–21).

gvingistica). Or, neînțelegerea acestui fapt și/sau neluarea lui în vedere a dus deseori la erori. Așadar, numai lingvistica poate fi sincronică sau diacronică, limba e în orice moment creație și repetiție de modele anterioare (cf. și Frâncu 1999, p. 21–23)⁶.

Privind în ansamblu, așadar, în cercetările lingvistice a prevalat când diacronismul, când sincronismul, acestea fiind completate de orientările care au încercat să le împace. Printre cele din urmă ar putea fi inclusă și concepția lui Sextil Pușcariu. Cercetătorul român adesea se raportează nu numai la înaintașii lui, dar și la reprezentanții unor școli lingvistice contemporane lui, arătându-le neajunsurile. Astfel, de pildă, concepția pozitivistă a școlii neogramaticienilor o găsește peste măsură rigidă, bazată mai mult pe „experimente de laborator”, iar nu pe „cercetări pe teren”, care sunt indispensabile pentru orice demers științific (Pușcariu 1921–1922, p. 23–24). În mod asemănător, Pușcariu are unele rezerve și față de noua școală fonologică de la Praga, care, în opinia lingvistului român, acordă prioritate, în mod excesiv, abordării sincronice.

3. Viziunea lui Pușcariu asupra diacroniei

În exegezele istorico-teoretice asupra operei lui Sextil Pușcariu, deseori se subliniază faptul că lingvistul clujean era format la școala neogramaticilor, eventual se vorbește despre caracterul „eclectic” al acestuia (Borcilă 1995, p. 38). În mod indiscutabil, preocuparea lui Pușcariu pentru diacronie se poate explica prin formația sa, lingvistul intrând în „templul științei în epoca în care istorismul era stăpânitor”, astfel încât „ne dezbrăcăm cu greu de metoda istorică”, așa cum el însuși mărturisește (Pușcariu 1940, p. 3–4). Fundamentul teoretic propriu pe care și-l dobândește Pușcariu nu constituie însă o simplă adoptare a concepției acestui curent și, în realitate, a nici uneia dintre școlile lingvistice ale vremii⁷. Savantul român reușește să înglobeze mai multe direcții lingvistice de circulație europeană pe care le re-crează într-o manieră proprie.

De altminteri, o caracteristică fundamentală a concepției lingvistice a lui Pușcariu o constituie respingerea închistării în orice metodă și a „spiritului dogmatic” (cf. Pușcariu 1921–1922, p. 19), arătând că „pentru fenomenul lingvistic nu există de obicei o singură, ci mai multe posibilități de explicare” (Pușcariu 1940, p. 1). Astfel, Pușcariu se distanțează de înaintașii lui, urmărind „emanciparea par-

⁶ „Limba nu este dinamică pentru că se schimbă [...], ci se schimbă pentru că natura ei este dinamică, pentru că limbajul este o activitate liberă, adică creatoare” (Coșeriu 1997, p. 236). Cu alte cuvinte, limba nu e un sistem realizat, în care au loc schimbări, ci „schimbarea este un proces prin care sistemul «se face»” (*ibidem*, p. 236).

⁷ „La începutul carierei lingvistice, viziunea sa e influențată de pozitivismul neogramatic, care căuta în faptele și fenomenele lingvistice legile lor de dezvoltare. Cu toate acestea, *nu se încadrează cu exactitate în nici una din școlile lingvistice ale vremii* [subl. n., P.E.]. [...] De la neogramatici a preluat cercetarea fenomenelor vii, din concepția etnopsihologică a lui Wundt, ideea importanței factorilor psihici și fiziologici, de la Meillet și Ferdinand de Saussure, ideea rolului factorilor sociali, de la Weigand și Gillieron, metodologia geografiei lingvistice, iar de la Meyer Lübke metodele și procedeele lexicologiei” (Vaida 1972, p. 13).

țială de sub unele din ideile dominante ale școlii în care îmi făcusem ucenicia” (*ibidem*, p. 2). Această emancipare vizează mai ales trei direcții: „de sub tirania termenului tehnic, de sub metodele împrumutate de lingviști de la alte discipline și de sub istorismul exagerat” (*ibidem*, p. 2). În acest mod, se deschide o direcție nouă în lingvistica românească, așezată pe o poziție teoretică proprie care integrează și, în același timp, depășește teoriile premergătoare.

Ideile lui Pușcariu despre diacronie, ca principiu de funcționare a limbii și/sau ca metodă de analiză lingvistică, despre studiul istoric și/sau evolutiv al limbilor, în general, sau al limbii române, în mod particular, sunt risipite în diverse studii, respectiv în lucrarea sa de mare anvergură, *Limba română* (vol. I și II). Fie că sunt formulate în mod explicit, fie că ele se găsesc relaționate cu probleme de fonologie, etimologie, lexicografie sau cu alte probleme de interes filologico-lingvistic, observațiile lui Pușcariu asupra diacroniei sunt prezente aproape la tot pasul în opera sa.

Din multitudinea trimerelor la această chestiune reiese faptul că, în viziunea glotologului român, noțiunea ‘diacronie’ are o accepție mai cuprinzătoare, am putea spune integratoare, care nu se aplică exclusiv la fenomenul limbii, respectiv la domeniul științei limbii, ci înglobează și alte arii de preocupări umane⁸. Susținând ideea interdisciplinarității, Pușcariu observă, de pildă, faptul că istoria și lingvistica sunt interdependente⁹. Tot astfel, în explicarea fenomenelor lingvistice, el adesea stabilește paralelisme între studiul (evolutiv al) limbii și alte domenii, precum medicina¹⁰ sau artele¹¹, ca să amintim doar câteva dintre cele mai sugestive.

⁸ În acest sens, este interesant, de pildă, felul cum el concepe relația între studiul evolutiv și cel descriptiv în cazul istoriei literaturii și al criticii literare. Astfel, în introducerea istoriei literaturii pe care o elaborează, afirmă că „metoda evoluționistă pe care o urmărim nu ne va împiedica să adoptăm într-o măsură oarecare și metoda biografică, care izvorăște dintr-o concepție individualistă a istoriei [...]. Procedând în felul acesta, ne putem asemăna celui ce-și alunecă privirea pe un cer înstelat de vară, căutând să prindă pe retină spațiul întreg de deasupra sa; când însă un meteor întrerupe liniștea fixă a târiei, ochiul îl va urmări pe cer până se stinge” (Pușcariu 1930, p. 8). Pe de altă parte, analizând activitatea sa de critic literar, „nu putem proceda la o separare rigidă a istoricului de critic” (Vaida 1972, p. 52), ci „în cadrul studiilor sale, pe tărâmul cercetării literare, critica și istoria literară devin un original aliaj de masivă și profundă unitate” (*ibidem*, p. 70).

⁹ „Istoria și lingvistica trebuie să lucreze mână în mână completându-se reciproc” (Pușcariu 1974d, p. 93). Astfel, „dacă istoria ne dă [...] explicarea unor fenomene interesante de limbă, limba, la rândul ei, poate să întregască lacunele istorice” (Pușcariu 1940, p. 321). În plus, „istoria dicționarului la noi românii cuprinde aproape toate stadiile de dezvoltare ale dicționarului în general, dar dă, în același timp, o imagine în mic a curentelor mai importante pentru însăși evoluțiunea noastră culturală” (Pușcariu 1926, în Vasiliu 2011, p. 43).

¹⁰ „Un medic, vizitând un pacient, îl va cerceta cu de-amănuntul, pipăindu-l și percutându-l, examinându-i reacțiile, luându-i tensiunea și făcându-i radiografia, cardiograma și analizele etc. Dar el nu se mulțumește cu acest examen minuțios, ci se va informa și asupra antecedentelor, va întreba pe bolnav prin ce boale a trecut, în ce măsură a făcut abuz de alcool, nicotină sau alte toxice, care este partea ereditară și în ce mediu a trăit” (Pușcariu 1959, p. 279).

¹¹ „Chiar când extragem o plăcere estetică dintr-o capodoperă, mișcarea dinamică e mult mai adaptată înțelegerii noastre artistice decât o descripție statică; ne e mult mai ușor să înțelegem și să reținem o succesiune decât o juxtapunere” (Pușcariu 1974f, p. 326). Tot așa, „suntem atât de deprinși

3.1. Diacronia ca metodă de analiză

Orientarea spre metodele noi nu duce, în concepția lui Pușcariu, la abandonarea totală a celor vechi. Astfel, achizițiile generațiilor trecute pot fi și trebuie valorificate, însă acest lucru presupune discernământ și spirit critic¹². În opinia lingvistului, la fel trebuie să procedăm și cu progresele recent dobândite de știință, pentru a putea evita monopolizarea uneia dintre teoriile existente în defavoarea altora. Pornind de la ideea că atât istorismul exagerat al neogramaticienilor, cât și sincronismul – văzut la fel de exagerat – al școlii fonologice recent formate¹³ reprezintă căi insuficiente de cercetare, Pușcariu îndeamnă la reconcilierea celor două puncte de vedere.

În acest sens, interesantă este, de exemplu, polemica întreținută cu Școala lingvistică de la Praga. În repetate rânduri, Pușcariu manifestă rezerve sau formulează chiar critică la adresa fonologilor de la Praga și la adresa lui F. de Saussure, reproșându-le că exclud istorismul din studiul limbii sau, când îl admit, compară numai fazele privite sincronice¹⁴ (Pușcariu 1959, p. 275–282; cf. și Petrovici 1959, p. IX–X). Astfel, potrivit lingvistului clujean,

„lingvistica diacronică, care ajunsese la un punct mort, a făcut, de la F. de Saussure încoace, tot mai mult loc lingvisticii sincronice, a cărei adeptă convinsă e și școala «fonologică» întemeiată de N. Trubetzkoy” (Pușcariu 1959, p. 225).

Pușcariu găsește diferențe de principiu și în domeniul strict al fonologiei. Astfel,

„în opoziție cu punctul de vedere istoric, pe care mă așezasem la 1920, este cel reprezentat de F. de Saussure, pentru care fonologia e o «știință statică», care studiază modificările fonetice ale limbii la un moment dat [...]. El exclude deci din fonologie istorismul [...], după el, fonetica e «o știință istorică»” (Pușcariu 1959, p. 275).

Tot așa,

„în ceea ce privește expresia «fonologie» mă depărtez atât de Jakobson [...], cât și de F. de Saussure, modelul său, după care fonologia e o știință *sincronică* și fonetica o disciplină *diacronică*” (Pușcariu, 1974f, p. 323).

să constatăm că totul în jurul nostru e *devenire*, încât, într-o operă literară, gustăm mai mult *acțiunea* decât *descrierea* și înțelegem mai ușor un fenomen când îi urmărim *evoluția*” (Pușcariu 1940, p. 4).

¹² Astfel, lingvistul observă, de pildă, că „metoda comparativă a deschis în lingvistică orizonturi mari și a dat roade din cele mai bogate, mai ales după ce s-a unit cu metoda istorică. Dar amândouă aceste metode – și cea care stabilea asemănările între limbi, și cea care căuta să explice geneza și trecerea fenomenelor dintr-o limbă într-alta – au dus, în mod firesc, și la exagerări sau la puncte de vedere unilaterale” (Pușcariu 1974g, p. 397).

¹³ „Exagera, pe vremea istorismului lingvistic, H. Paul, teoreticianul școlii neogramatice, când decreta: «lingvistica e istoria limbii» [...]. Dar nu mai puțin unilaterală e profesia de credință formulată de fonologul W. Doroszewky, care declară că «numai opoziția poate interesa pe lingvist»” (Pușcariu 1959, p. 277).

¹⁴ „Nici fonologii nu exclud cu totul o fonologie istorică, dar ei o admit numai spre a compara unele cu altele două faze din istoria unei limbi, privită fiecare sincron. Pe ei nu-i interesează deci tăietura perpendiculară, care relevează diferitele faze ale evoluției limbii – oarecum straturile ei geologice – ci numai tăieturile transversale făcute în diferite epoci, care ne permit să cunoaștem structura limbii la mai multe momente date” (Pușcariu 1959, p. 281).

Spre deosebire de acesta, pentru lingvistul român

„fonetica descrie repertoriul reprezentărilor acustice și arată cum sunt articulate sunetele în diferitele limbi. Ea este prin urmare o știință *descriptivă* și utilizează o metodă *sincronică*” (Pușcariu, 1974f, p. 323).

În continuare, el afirmă că, în esență,

„când o lege fonetică intră în conștiința subiecților vorbitoare și când ea e generalizată de aceștia, avem atunci de-a face cu o lege fonologică” (*ibidem*, p. 325),

iar

„fiindcă e vorba de un proces, legile fonologice nu pot fi studiate decât în manieră *diacronică*, la fel cum, în general, fonologia formează un capitol al gramaticii istorice a unei limbi” (*ibidem*, p. 325)¹⁵.

De altminteri, pentru a se distanța de structuraliștii praghezi și pentru a evita o confuzie conceptuală, Pușcariu renunță, la un moment dat, la termenul de *fonologie*, adoptându-l pe cel de *fonemică*. Deosebirea între lingvistul român și Cercul lingvistic de la Praga nu privește însă numai terminologia sau metodologia, ci, în parte cel puțin, însăși concepția pe care și-o fac despre studiul rostirii (cf. Pușcariu 1959, p. 276). Astfel,

„noua școală din Praga crede că «ceea ce ar trebui să ne preocupe astăzi exclusiv nu e geneza, ci funcția» [...] totuși e foarte greu să înțelegi rezultatele unor cercetări «stactice» fără un studiu al dezvoltării istorice” (Pușcariu 1974f, p. 325).

Deși admite și el că școala de la Praga nu pune bariere de netrecut între metodele sincronice și diacronice, Pușcariu pare a obiecta faptul că praghezii pun accentul – uneori în mod exagerat – pe analiza sincronică a faptelor actuale, considerată de ei ca fiind cea mai bună manieră de a cunoaște esența și caracterul unei limbi.

Indiferent dacă critica lui Pușcariu este sau nu justificată – să nu uităm că nici fonologia nu a fost exclusiv sincronică¹⁶, și nici Saussure nu exclude din investigație cercetarea diacronică¹⁷ –, apărarea diacroniei, mai ales în epoca în care sin-

¹⁵ În schimb, tratând problema *morfonemului*, pe care îl definește drept „continuarea, în conștiința gramaticală a subiecților vorbitoare, a unei legi fonologice” (Pușcariu 1929–1930a, p. 221), lingvistul clujean observă că „dacă, spre înțelegerea unui morfonem e necesară [...] metoda diacronică a cercetării, *morfonologia intră în sistemul sincron*”, fiind de acord cu R. Jakobson pentru care „forma cea mai caracteristică a *proiecțiunii diacroniei în sincronie* e atribuția unei funcțiuni diferite” (*ibidem*, p. 223).

¹⁶ De pildă, lucrarea lui R. Jakobson, *Remarques sur l'évolution phonologique du russe comparée a celle des autres langues slaves* (în „Travaux du Cercle Linguistique de Prague”, II, 1929), e un studiu de fonologie istorică (Petrovici 1959, p. X). Pe de altă parte, fonologii fac fonetică istorică, dar „nu în sensul istoriei sunetelor luate izolat, ci ca un studiu al sistemelor fonologice care s-au perindat în cursul evoluției unei limbi” (*ibidem*, p. X). Or, „adevăratul istorism constă nu în studiul istoric al unor fenomene izolate, ci în acela al sistemelor, al trecerii de la un sistem la altul” (*ibidem*, p. X).

¹⁷ De altfel, antinomia saussuriană *sincronie–diacronie* a fost greșit înțeleasă de mulți structuraliști, inclusiv de unii elevi ai săi, mai ales indirect. Pornind de la ideea lui Saussure, conform căreia

cronismul câștiga din ce în ce mai mult teren, rămâne un merit incontestabil al lui Pușcariu. Dincolo de formația sa și de neajunsurile observate în cazul orientărilor contemporane lui, explicația faptului că Pușcariu pledează în favoarea cauzei diacronismului are rădăcini mai profunde. Astfel, în viziunea sa, diacronismul nu trebuie neglijat în cercetările lingvistice, din moment ce „raționăm *istoric* nu numai prin obicinuință, ci și prin natură” (Pușcariu 1974f, p. 325–326).

Pe de altă parte, cu mult înainte de Coșeriu, Pușcariu clarifică dilema îndelungată care deseori constituia miza luptei dintre sincroniști și diacroniști, atrăgând atenția asupra faptului că

„obiectul studiului [...] rămâne neschimbat și numai unghiul nostru de privire diferă. Statică sau cinetică, *sincronică* sau *diacronică* poate fi numai metoda de cercetare, care nu trebuie confundată cu obiectul de cercetat” (Pușcariu 1959, p. 279).

Iar adoptarea, pe moment, a uneia dintre cele două metode nu trebuie să însemne negarea celeilalte, căci

„sincronismul și diacronismul nu sunt inerente [...], ci indică numai diferite metode de investigație, care nu se exclud una pe alta, ci se întregesc” (Pușcariu 1931–1933, p. 445).

Cu alte cuvinte,

„între *structură* și *evoluție* nu există o antinomie, ci [...] fenomenul lingvistic se explică și prin una și prin alta” (Pușcariu 1940, p. 6).

Astfel, păstrând, în esență, dihotomia saussuriană, Pușcariu încearcă să împace armonios idealul și realitatea, deși reconcilierea celor două perspective nu este deloc ușoară¹⁸.

Pornind de la constatarea că „un examen static al limbii, fără un studiu retrospectiv al faptelor în evoluția lor de la origine, nu e capabil să ne informeze exhaustiv” (Pușcariu 1974f, p. 327), Pușcariu conștientizează avantajele pe care perspectiva istorică le are pentru studiul limbii. Astfel,

pentru vorbitorul obișnuit axa succesivității nu există, unii continuatori ai lui se retrag în sincronie, neglijând studiul diacronic. Însă, această modalitate de abordare extremistă nu îi aparține, în fapt, lui Saussure. Spre exemplu, când face distincția între legi sincronice și legi diacronice, Saussure nu exclude știința care studiază acțiunea legilor diacronice. Pentru criticile aduse lui Saussure vezi și Jordan 1962, p. 293.

¹⁸ Așa cum observă Pușcariu, fenomenele lingvistice vii deseori pun cercetătorul într-o dilemă. Astfel, de pildă, studiul palatalizării labialelor, aflată în stingere în satul supus cercetării, reprezenta, pentru anchetatorii români, o situație problematică din punct de vedere metodic. Întrebarea care se punea, în acest caz, privește alegerea între subiectul care mai conserva stadiul vechi al limbii și cel care atinsese stadiul actual și care se va perpetua, cel mai probabil, și pe viitor. Într-o asemenea situație, există două posibilități: „Acei dintre noi, care suntem partizani ai *metodei diacronice*, îl sfătuim să caute să salveze formele arcaice, interesante din punct de vedere al evoluției limbei, cei ce preferim *metoda sincronică* ceream fixarea stadiului nou atins de majoritatea populației. *Pe toți e peste putință să-i mulțumești*” (Pușcariu 1929–1930b, p. 514).

„urmărirea unui fenomen până la originile lui ne dă de cele mai multe ori și explicația lui, că dacă am izbutit să arătăm cum s-a petrecut un lucru, am dat mai adeseori și răspunsul la întrebarea de ce e așa cum îl constatăm” (Pușcariu 1940, p. 4)¹⁹.

Lingvistul clujean nu cade însă în exagerări. Punând în balanță beneficiile și rezultatele meritorii pe care metoda diacronică le pune în serviciul progresului științific, nu pierde din vedere nici pericolele pe care o abordare extremistă le poate purta²⁰. Astfel, el constată cu luciditate că

„nu-i mai puțin adevărat însă că obișnuința de a privi istoric lucrurile ne-a deformat uneori judecata justă” (Pușcariu 1940, p. 4).

De aceea

„urmărirea unui fenomen în mod diacronic nu trebuie să ne împiedice să vedem lucrurile sincronic” (*ibidem*, p. 4).

Ba mai mult,

„a avea înțelegerea istorică a limbei nu însemnează a privi numai în trecutul îndepărtat, ci și a recunoaște schimbările prin care limba trece chiar în momentul când o poți observa direct” (Pușcariu 1926, în Vasiliu 2011, p. 325).

Așadar, curiozitatea științifică a lingvistului n-are voie să înceteze în momentul în care cunoaște evoluția unor forme, întrucât acestea pot avea și un „rol funcțional” în limbă (Pușcariu 1940, p. 5). Cu alte cuvinte,

„observarea atentă a limbii, care e la temelia oricărei descoperiri, nu trebuie să se mărginească la urmărirea *dinamică* a fenomenelor în prefacerea lor, ci trebuie să le vadă și *static*, prin contrastele ce le prezintă” (*ibidem*, p. 5).

În plus, așa cum remarcă lingvistul, diacronia poate fi pusă în slujba sincroniei, în sensul că, înțelegerea „firii” (a structurii) unei limbi poate fi înlesnită de cunoașterea etapelor prin care ea a trecut. Astfel,

„precum râul se face tot mai limpede cu cât ne apropiem mai mult de izvorul său, tot astfel cu cât vom cunoaște mai de aproape fazele prin care a trecut limba unui popor, cu atât vom ajunge mai sigur la leagănul ei și, *cunoscând graiul strămoșilor noștri, vom vedea, ca într-o oglindă, firea lor*” (Pușcariu 1974h, p. 570).

¹⁹ Aceași idee o exprimă și mai târziu: „Arătarea faptelor și constatarea raportului structural dintre ele [...] sunt de o mare importanță pentru aflarea adevărului, dar nu pot îndestula complet dorința noastră de a cunoaște [...]. Prin cunoașterea genezei și urmărirea evoluției deslușim mai adesea și cauzele unui fenomen” (Pușcariu 1959, p. 279).

²⁰ În concepția lui Pușcariu, o atare eroare de metodă poate reprezenta o amenințare la adresa însăși a istoriei naționale. Cu privire la „leagănul” poporului român, de pildă, lingvistul observă că „dacă istoricii și cronicarii nu pomenesc de români – nici la nord nici la sud de Dunăre – veacuri multe, e fiindcă *izvoarele nu văd starea, ci mișcarea*, fiindcă existența românilor în aceste regiuni unde se găseau din vechime era ceva firesc, ce nu trebuia relevat [...]. În cronici se notau *evenimentele*, nu curgerea uniformă a vremii; invaziile popoarelor nouă, nu stăruirea celor autohtone [...]. Întăiele știri despre români apar abia când încep și ei *să se miște* [...]” (Pușcariu 1940, p. 325).

În concluzie, deci, perspectiva *istorică* constituie doar una dintre cele patru laturi sub care limba poate fi privită, aceasta trebuind completată cu „cea sociologică, cea stilistică și cu cea geografică” care „dau împreună aspectul complet al ei” (Pușcariu 1926, în Vasiliu 2011, p. 335). Mai mult decât atât, diacronia reprezintă o perspectivă completă, deosebit de complexă, în care variația se realizează nu numai în timp, ci și diatopic, diastratic și diafazic. Încercarea noastră de a despărți aceste variații nu poate fi decât de ordin metodic, cu scopul de a izola unitățile de măsură supuse analizei concrete, și anume: limbă, dialect, sociolect sau stil (tip de text) (vezi și Coșeriu 1994).

3.2. Diacronia ca principiu al funcționării limbii

În mod firesc, *istoricitatea, caracterul dinamic și evolutiv*, într-un cuvânt, *diacronia* nu este proprie doar metodologiei de cercetare, ci ea constituie natura însăși a limbajului uman. Iar faptul că limba se schimbă este conștientizat inclusiv de către subiectul vorbitor. Astfel, de pildă,

„felul de a gândi al lingvistului despre obiectul studiului său, limba, nu se apropie de exactitate decât atunci când ea este în esența sa în armonie cu felul în care subiectul vorbitor își înțelege limba; acesta într-adevăr e obicinuit, ca și savantul, să analizeze; el posedă, ca și savantul, un simț gramatical foarte fin și chiar un *simț etimologic*” (Pușcariu 1974f, p. 326).

Într-adevăr, caracterul esențial dinamic al limbii nu necesită demonstrații particulare, această idee reprezentând deja un loc comun în literatura de specialitate, fiind recurentă și în opera savantului român. De aceea nu dorim să insistăm prea mult asupra acestei chestiuni. Merită, totuși, punctate câteva idei ale eruditului român care, în epoca în care ele au fost formulate, sunt oarecum inovatoare. Astfel, trebuie remarcată observația pertinentă a lui Pușcariu cu privire la caracterul relativ stabil al limbii române, cel puțin în comparație cu celelalte limbi romanice. Astfel, potrivit lingvistului clujean,

„ceea ce e de mirare însă nu este faptul că limba s-a schimbat, ci că ea s-a modificat atât de puțin. Uimitor nu este că un român din București vorbește altfel decât un roman din Roma sau decât un român din Sighetul Marmației, ci că bucureșteanul de azi rostește – de la depărtarea de două mii de ani – *de carne*, întocmai ca strămoșul său roman și că el se poate înțelege fără greutate – de la distanța de 800 de kilometri – cu concetățeanul său din Sighet” (Pușcariu 1921–1922, p. 70).

Or, explicarea acestui conservatism care conduce dezvoltarea limbii în același sens chiar peste hotare temporale și spațiale constituie, în opinia savantului român, adevărata provocare a lingvisticii.

De altminteri, în viziunea lui Pușcariu, limba română nu este, de fapt, „fiica”, ci continuarea limbii latine vorbite odinioară în cele mai multe părți ale Imperiului Roman de Răsărit (Pușcariu 1940, p. 183). În mod firesc, în cursul veacurilor, aceasta a suferit diverse schimbări, în urma evoluțiilor naturale la care este supusă orice limbă în dezvoltarea ei. Permanentă (re)înnoire este inerentă însă nu numai

sistemului limbii, dar și *normei* acesteia, astfel încât „ceea ce azi e dialectal mâne poate fi literar” (Pușcariu 1974e, p. 109, reprodus și în Vasiliu 2011, p. 140) și invers. Deși finalitatea cercetării lingvistice o constituie descoperirea adevărului, farmecul acesteia nu îl dă, în tot cazul, soluționarea problemelor, ci, uneori, el constă tocmai în căutarea cauzelor și în perfecționarea instrumentarului prin care se pot elucida mecanismele de funcționare a fenomenelor lingvistice vii.

4. Concluzii

Dacă

„interesul pentru limbă izvorăște dintr-un mod firesc, precum dorința de a asculta o cântare, de a ceti o poezie sau de a rătăci prin potecile unei livezi înflorite, se naște tot dintr-o aplecare înăscută în om” (Pușcariu 1974a, p. 15, reprodus și în Vasiliu 2011, p. 102–103),

considerăm că la fel de naturală a fost și preocuparea întemeietorului școlii lingvistice clujene pentru diacronie. Fără să fi elaborat un sistem teoretic bine încheiat, precum au făcut-o F. de Saussure sau E. Coșeriu, nenumăratele observații ale lui Sextil Pușcariu asupra problemei diacroniei reflectă, totuși, o concepție relativ unitară și coerentă, bazată pe o temeinică pregătire științifică și pe o vastă experiență de cercetare. Cugetările sale asupra acestei chestiuni ne dezvăluie o concepție profundă și cuprinzătoare a diacroniei, însoțită de un spirit vizionar. Aportul eruditului român în această direcție nu a fost însă înțeles ca atare în vremea sa și, astfel, nu a avut impactul cuvenit asupra dezvoltării ulterioare a lingvisticii. Intuițiile sale anticipă, de fapt, nu numai unele idei cu privire la domeniul fonologiei, dar și în ceea ce privește teoriile ulterioare asupra diacroniei. Astfel, multe dintre ideile sale vor fi regăsite, de pildă, în doctrina coșeriană, constituind germenii lingvisticii integrale construite de acesta. Într-o perioadă în care diacronia și sincronia sunt adesea net delimitate, confundându-se planul limbii cu cel al investigației, iar metoda diacronică pare a fi învinsă de cea sincronică, încercarea lui Pușcariu de a reconcilia cele două perspective și de a reapeza cercetarea lingvistică pe făgașul ei firesc și „corect” constituie o componentă a modernității viziunii savantului român. Deși observațiile sale nu sunt cu totul „originale”, cel puțin nu în toate cazurile, meritul lui Pușcariu de a fi un precursor al poziției echilibrate asupra diacroniei este incontestabil. Dispersarea ideilor sale despre această problematică a făcut, însă, ca ele să nu fie cercetate amănunțit și, astfel, ca ele să rămână fără ecou.

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE. SIGLE

- Borcilă 1995 = Mircea Borcilă, „*Noua cale*” a lingvisticii istorice românești, în LR (Chișinău), V, 1995, nr. 5, p. 38–44.
 Coșeriu 1994 = Eugeniu Coșeriu, *Lingvistică din perspectivă spațială și antropologică. Trei studii*. Cu o prefață de Silviu Berejan și un punct de vedere editorial de Stelian Dumitrăcel, Chișinău, Editura „Știința”, 1994.

- Coșeriu 1997 = Eugeniu Coșeriu, *Sincronie, diacronie și istorie. Problema schimbării lingvistice*. Versiune în limba română de Nicolae Saramandu, București, Editura Enciclopedică, 1997.
- DR = „Dacoromania”. Buletinul „Muzeului Limbei Române”, I, 1920–1921 (apărut: 1921); II, 1921–1922 (apărut: 1922); III, 1922–1923 (apărut: 1924); IV, partea I și partea a II-a, 1924–1926 (apărut: 1927); V, 1927–1928 (apărut: 1929); VI, 1929–1930 (apărut: 1931); VII, 1931–1933 (apărut: 1934); VIII, 1934–1935 (apărut: 1936); IX, 1936–1937 (apărut: 1938); X, partea I [și partea a II-a] (apărut: 1941, 1943); XI (apărut: 1948).
- Frâncu 1999 = Constantin Frâncu, *Curențe și tendințe în lingvistica secolului nostru*. Ediția a II-a revăzută și adăugită, Iași, Casa Editorială „Demiurg”, 1999.
- Gafton 2015 = Francisc Gafton, *Esențialitatea diacroniei*, în „Diacronia”, 2015, nr. 1, A1 (1–12).
- Jordan 1962 = Iorgu Jordan, *Lingvistica romanică. Evoluție. Curențe. Metode*, București, Editura Academiei R.P.R., 1962.
- LR (Chișinău) = „Limba română”, Chișinău, I, 1991 și urm.
- Munteanu 2005 = Eugen Munteanu, *Introducere în lingvistică*, Iași, Editura Polirom, 2005.
- Petrovici 1959 = Emil Petrovici, *Sextil Pușcariu și problemele de fonologie*. Introducere la Pușcariu 1959, p. VII–X.
- Pușcariu 1921–1922 = Sextil Pușcariu, *Din perspectiva Dicționarului*, III. *Despre legile fonologice*, în DR, II, p. 19–84.
- Pușcariu 1926 = Sextil Pușcariu, *Dicționarul Academiei*. în „Memoriile Secțiunii literare”, seria III, tomul III. Mem. 7, p. 195–229 (reprodus și în Vasiliu 2011, p. 314–348).
- Pușcariu 1927–1928 = Sextil Pușcariu, *Pe marginea cărților*, în DR, V, p. 744–800.
- Pușcariu 1929–1930a = Sextil Pușcariu, *Morfonemul și economia limbei*, în DR, VI, p. 211–243.
- Pușcariu 1929–1930b = Sextil Pușcariu, *Pe marginea cărților*, III, în DR, VI, p. 484–536.
- Pușcariu 1930 = Sextil Pușcariu, *Istoria literaturii române. Epoca veche*. Ediția a II-a, revăzută și întregită, Sibiu, Tiparul și Editura Krafft & Drotleff S.A., 1930.
- Pușcariu 1931–1933 = Sextil Pușcariu, *Pe marginea cărților*, IV, în DR, VII, p. 437–504.
- Pușcariu 1940 = Sextil Pușcariu, *Limba română*, vol. I. *Privire generală*, București, Fundația pentru Literatură și Artă „Regele Carol II”, 1940.
- Pușcariu 1959 = Sextil Pușcariu, *Limba română*, vol. II. *Rostirea*, București, Editura Academiei R.P.R., 1959.
- Pușcariu 1974a–h = Sextil Pușcariu, *Cercetări și studii*. Ediție îngrijită de Ilie Dan. Prefață de G. Istrate, București, Editura Mînera, 1974: 1974a – *În jurul dicționarului limbii române*, I. *Articol introductiv*, p. 14–20 (reprodus și în Vasiliu 2011, p. 101–108); 1974b – *Probleme nouă în cercetările lingvistice*, I, p. 31–44; 1974c – *Probleme nouă în cercetările lingvistice*, II, p. 44–57; 1974d – *Asupra reconstrucției românei primitive*, p. 57–102; 1974e – *Raport către comisiunea dicționarului*, sub „Cuvinte populare și vechi”, p. 102–132 (reprodus și în Vasiliu 2011, p. 131–169); 1974f – *Fonetica și fonologie*, p. 322–328; 1974g – *Considerațiuni asupra sistemului fonetic și fonologic al limbii române*, p. 360–398; 1974h – *Timotei Cipariu*, p. 567–574.
- Saussure 1971 = Ferdinand de Saussure, *Cours de linguistique générale*. Publié par Charles Bally et Albert Sechehaye. Avec la collaboration de Albert Riedlinger, Paris, Payot, 1971 (traducerea românească, după ediția critică a lui Tullio De Mauro, de Irina Izverna Tarabac, Iași, Editura Polirom, 1998).
- Vaida 1972 = Mircea Vaida, *Sextil Pușcariu – critic și istoric literar*, Cluj-Napoca, Editura „Dacia”, 1972.
- Vasiliu 2011 = Gabriel Vasiliu, *Sextil Pușcariu și Dicționarul limbii române*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2011.

SEXTIL PUȘCARIU IN AND ABOUT DIACHRONY (Abstract)

Although Sextil Pușcariu did not construct a well-defined scientific theory of diachrony, his numerous remarks made on this topic, which are scattered throughout his more or less extensive works,

reflect a relatively unitary and coherent conception. His thoughts on *diachrony* – viewed as a research method and also as a principle of language development – reveal us a deep and comprehensive perception of the essence of diachroneity as well as a visionary spirit. As a matter of fact, his intuitions anticipate certain ideas found in subsequent theories of this particular issue. In a period in which diachrony and synchrony are often quite sharply demarcated, the linguistic method being mistaken for language itself, and in which the diachronic study of language seems to be defeated by the synchronic approach, Pușcariu's intent to reconcile these two perspectives and to bring linguistic research back to its natural and "proper" course may be regarded as a component of the modernity of the Romanian scholar's conception.

Cuvinte-cheie: *Sextil Pușcariu, diacronie, sincronie, lingvistică.*

Keywords: *Sextil Pușcariu, diachrony, synchrony, linguistics.*

*Universitatea Sapientia
Facultatea de Științe Economice și Umaniste
Miercurea Ciuc, Piața Libertății, 1
enikopaldr@gmail.com*